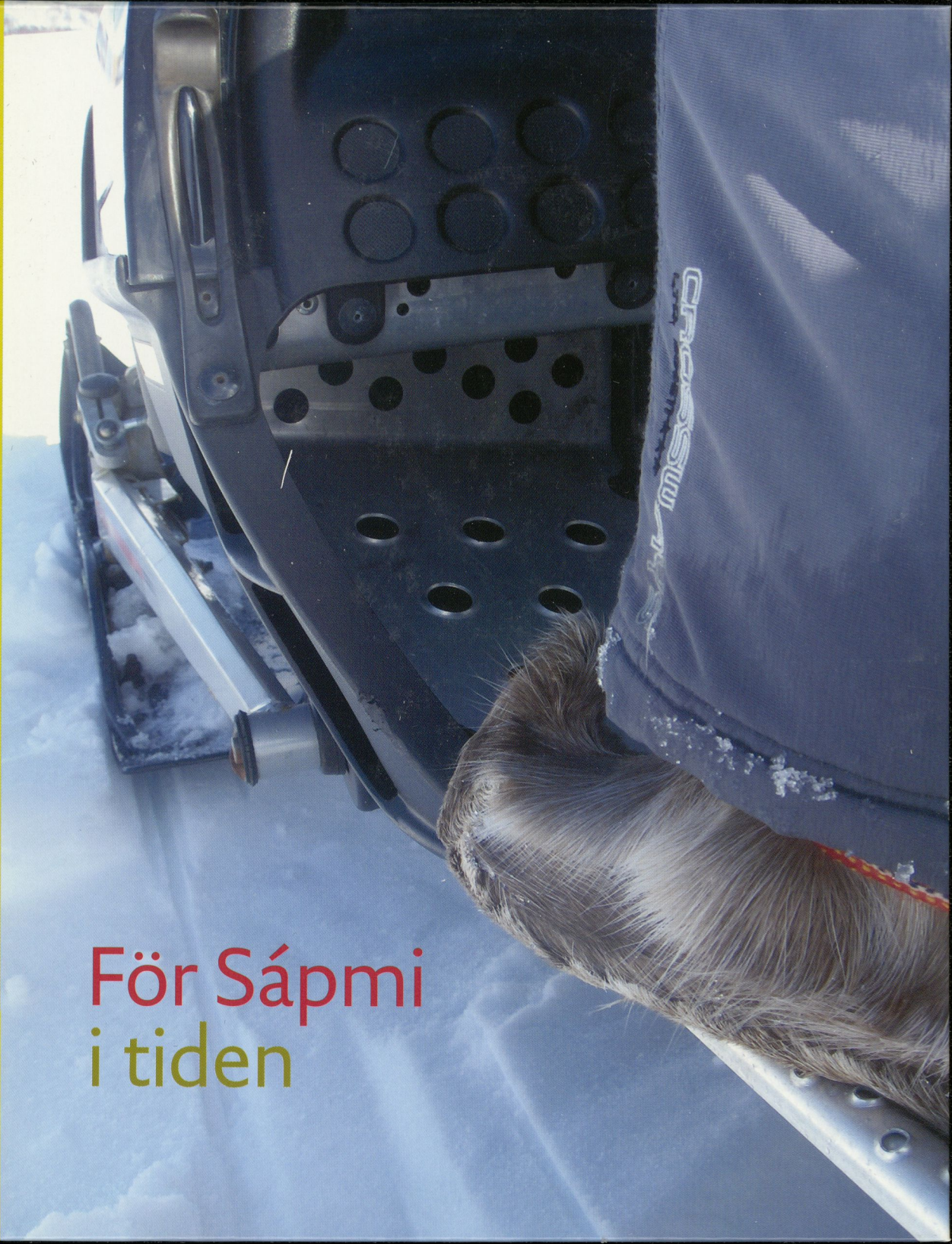

För Sápmi
i tiden

För Sápmi
i tiden

FATABUREN 2008

För Sápmi i tiden

NORDISKA MUSEETS OCH SKANSENS ÅRSBOK 2008

Red. Christina Westergren och Eva Silvéén

FATABUREN Nordiska museets och Skansens årsbok, är en skatt av kulturhistoriska artiklar som publicerats under mer än ett sekel.

Årsboken började som ett häfte med rubriken »Meddelanden«, redigerat 1881 av museets grundare Artur Hazelius för den stödjande krets som kallades Samfundet för Nordiska museets främjande. 1884 publicerades den första kulturhistoriska artikeln och när publikationen 1906 bytte namn till »Fataburen. Kulturhistorisk tidskrift« kom de vetenskapliga uppsatserna att dominera innehållet. Från och med 1931 fick årsboken Fataburen en mer populär inriktning och i stora drag den form som den har idag. Fataburen har sedan dess förenat lärdom och sakkunskap med syftet att nå en stor publik.

Fataburen är också en viktig länk mellan Nordiska museet och Skansen, två museer med en gemensam historia och en gemensam vänförening. Varje årsbok har ett tematiskt innehåll som speglar insatser och engagemang i de båda museerna, men verksamhetsberättelserna trycks numera separat och kan rekvireras från respektive museum.

Ekonomiskt stöd från Nordiska museets och Skansens Vänner gör utgivningen av Fataburen möjlig.

Fataburen 2008
Nordiska museets förlag
Box 27820
115 93 Stockholm
www.nordiskamuseet.se

© Nordiska museet och respektive författare
Redaktörer Christina Westergren och Eva Silvéen
Bildredaktör Emma Palmér
Omslag och grafisk form Lena Eklund
Framsidas bild foto Victoria Harnesk
Baksidas bild foto Héléne Edlund. Nordiska museet
Bilder på för- och eftersättsblad foto Eva Silvéen

Tryckt hos NRS Tryckeri, Huskvarna 2008
ISSN 0348 971 X
ISBN 978 91 7108 523 8

Samiska scener och scenerier

Under några decennier har det förts en intensiv och världsomspännande diskussion om hur museer har representerat olika folkslag och folkgrupper i sina utställningar. Den har varit en del av den så kallade postkoloniala debatten, som syftar till att kritiskt granska och göra upp med västvärldens koloniala arv. Försök har också gjorts att finna nya metoder och arbetssätt, som öppnar för mer jämbördiga maktförhållanden mellan institutionerna och de beskrivna folken.

Som en del av ett pågående arbete ska jag här i några korta nedslag teckna konturerna av hur samer och samisk kultur har gestaltats i utställningar och iscensättningar på Nordiska museet och i någon mån Skansen, med fokus på skärningspunkten mellan politik, pedagogik och estetik. Genom sina utställningar har Nordiska museet bidragit till att forma såväl berättelsen om samerna som relationerna mellan samerna och det svenska majoritetssamhället.

EVA SILVÉN är fil.dr i etnologi och intendent vid Nordiska museet. Hon arbetar med frågor som rör urfolk, minoriteter, mångfald och kulturmöten och har medverkat som sakkunnig i produktionen av utställningen *Sápmi*.

NORDISKA MUSEET STOCKHOLM.

Nordiska Museet, Stockholm.

2005. Höstflyttning i Lule Lappmark. — Migration d'automne dans la Laponte de Lule. Autumn-moving in the Lapland of Lule. — Herbstwanderung der Lappen in Lule.

Lindahls Fotografiska Affär, Stockholm

AXEL LINDAHL'S

FOTOGRAFIAFFÄR

Kongl. Hofleverantör.

STOCKHOLM.

Höstflyttning i Lule lappmark. Diorama i Skandinavisk-etnografiska samlingen 1874. Foto Axel Lindahl. Nordiska museet.

Nation och identitet

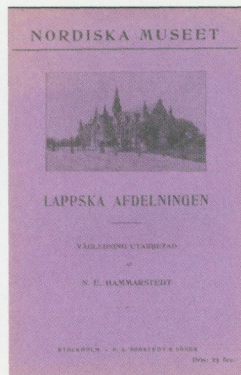
Det har vid det här laget skrivits en del om hur samer liksom andra »exotiska« folkgrupper framställdes i det sena 1800-talets världsutställningar, zoologiska parker och museer. Även Artur Hazelius, Nordiska museets och Skansens grundare, bi-

drog till den här verksamheten. Många har beskrivit de publikdragande iscensättningar i skala 1:1 i hans nya museum Skandinavisk-etnografiska samlingen på Drottninggatan i Stockholm och vid ett par världsutställningar. Dessa framställningar representerade inte bara ett nyfiket intresse för ett relativt okänt folk, samerna blev också viktiga nationella markörer i det svenska rikets utkant.

1907, sex år efter Hazelius död, färdigställdes Nordiska museets nuvarande byggnad och inför arbetet med de nya utställningarna uppstod en strid om deras innehåll och formspråk. De arkeologiskt inspirerade typologerna segrade över dem som ville föra Artur Hazelius sceniska arv vidare. Två rum i museets bottenvåning, *Lappska afdelningen*, kom att ägnas åt de samiska samlingarna, systematiskt exponerade i rad efter rad.

Men på samma sätt som Hazelius i praktiken hade kompletterat sina dioramor med liknande rader av föremål, fanns även här ett par i någon mån gestaltande arrangemang. Ett sådant var »den åkande lulelappen«, ett element som brutits ut ur en av Hazelius miljöer och nu under många år förevisades i sin ensamhet: en samisk man i en ackja spänd efter en ren. Men på friluftsmuseet Skansen fanns möjlighet att återskapa helheten. I kåtorna bodde samer, som besökarna kunde iaktta när de levde, som det påstods, sina vanliga liv. Här arrangerades också såväl renkappkörningar som simulerade flyttningsrajder.

Ett annat i viss mån gestaltande arrangemang i den nya museibygnaden var ett antal dräktdockor, sannolikt också rester från Hazelius tidigaste utställningar. Dräkter och klädespersedlar finns bland de tidigast förvärvade föremålen och de utgör idag en stor del av samlingarna, inklusive den samiska. Att visa upp autentiska dräkter på dockor i naturlig storlek måste ha

Lappländska dräkter. Ur vägledning till museet 1912.

skapat en möjlighet till identifikation som lockade besökarna och väckte lusten att prova hur det skulle kunna kännas att vara klädd som en same.

Bland det tidiga 1900-talets Stockholmsfotografer fanns några som särskilt öppnade sina ateljéer för sådana identitetsövningar: Hélène Edlund och Gösta Florman. I deras efterlämnade material finns väl arrangerade ateljéfoton av damer i fantasifulla »lappdräkter« men också några av Skansens samer i sina egna koltar. En del av dessa bilder såldes också som vykort. Den tidens Stockholm skapade uppenbarligen utrymme för ett slags destabilisering av det samiska, där museet och fotoateljén blev nya mediala scener för föreställningar om och fascination inför det samiska. Vem är same från Jämtland? Vem är en dam från Stockholm?

Familjen Åhrén, den första samefamiljen som vistades på Skansen, ca 1895. Kolorerat fotografi som framhäver de samiska dräkterna. Foto Adolf Jansson. Nordiska museet.

Inte bara museifolket utan även samerna hade en agenda, när de lät sig fotograferas och när de sökte sig till Skansen och andra utställningssammanhang. Med den goda viljan att göra upp med det koloniala förflutna följer risken att i alla lägen framställa samerna som offer, när vår tids förståelser appliceras på historiska förhållanden, offer utan egen vilja, offer för majoritetssamhällets ekonomiska och kulturella exploatering. Men de samer som idag möter vår blick på förra sekelskiftets fotografi-

Tre ateljébilder från 1890-talet. Bilden
överst till höger är ett arrangemang med
en »lappdräkt«. Foto Gösta Florman. Ovan
och till höger Inga Åhrén. Foto Hélène
Edlund. Nordiska museet.

Inga Åhrén med sin familj vid en kåta på Skansen, vid 1890-talets början. Foto A. Blomberg. Nordiska museet (delförstoring).

er, de tittade också tillbaka på den tidens forskare och fotografer. Några var tvingade att samarbeta, några fick betalt, medan andra tog tjänst hos de främmande expeditionerna. Det förminskar inte de orättfärdigheter som ägde rum, men det visar att även samerna var medvetna aktörer i de dåtida kulturmötena.

Åskådlighet och funktion

Under 1930-talet genomgick museets utställningar en totalrenovering. Uppställningarna från 1900-talets början plockades ner och ersattes av nya, präglade av tidens pedagogiska anda, »den moderna museitekniken«, med tonvikt på åskådlighet, upplevelse och funktionellt samband i stället för studiesamlingar med typologiska serier. En av dessa utställningar var *Lapparna*, som öppnade efter kriget, 1947, under ledning av Ernst Manker, museets förste intendent med särskilt ansvar

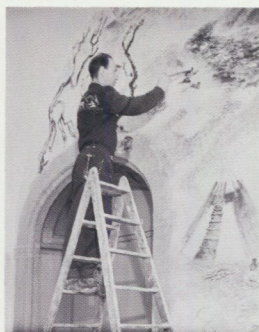
för de samiska samlingarna. I sitt efterlämnade arbetsmaterial uttryckte Manker sina avsikter med utställningen vad gäller just gestaltningen:

En skådesamling som på ett suggestivt sätt ger det väsentliga hos kulturen ifråga, dock inte romantik utan realism. Det gamla tapetserandet av väggarna med typserier etc. hör inte skådesamlingen utan studiemagasinet till. Föremålen utställas i möjligaste mån i sitt organiska, funktionella sammanhang. Småplottrigt bildmontage och etiketter bort; endast några stora, svepande bilder. Konstnären in med pensel och stift. Här gäller det också att få luft och rymd kring expositionen – så som sig bör med en kultur under bar himmel.

Från utställningen finns idag kvar en väggmålning av Folke Ricklund som föreställer ett fjällsamiskt sommarviste. Förutom Ricklund var andra konstnärer som Helmer Osslund, Ossian Elgström och Nils Nilsson Skum representerade med målningar och teckningar samt Runo Johanson med porträttskulpturer av »framstående representanter för samefolket«, varmed avsågs bland andra Skum, Johan Turi och Anta Pirak.

Framför Ricklunds målning fanns en tältkåta, en förrådsställning och en mansfigur föreställande en renskötare från Kare-suando med en uppstoppad hund. I de följande valven skildrades renskötseln och dess produkter, den hårda manliga slöjden och den mjuka kvinnliga samt den andliga kulturen, med seitar och trummor. Längs fönsterväggen löpte ett lågt podium med sommar- och vinterrajder.

Manker förklarar vidare: »Den gamla seriemonteringen har inte helt övergivits utan tillämpats på ett och annat ställe, där

så syns lämpligt. Men helst har föremålen utställts i organiska sammanhang som även visar funktionen och något av miljön.« Rotslöjdarens verktygskorg visades med locket öppet, så att det gick att se verktygen, rottågorna och de påbörjade arbetena.

Folke Ricklunds väggmålning 2007 i bibliotekets tidskriftshörna. Foto Eva Silvén.
Till vänster ses Folke Ricklund i arbete inför 1947 års utställning. Foto Lennart Nenkler, © Nordiska museet.

Sigga och Mattias Kuoljok
arrangerar renraiden i 1947
års utställning tillsam-
mans med Ernst Manker.
Foto Lennart Nenkle,
© Nordiska museet.

I det likaledes öppna färdskrinet, *kisan*, låg silver, klädesplagg och småting. »Ett uppradande av lappsilvret på en hylla hade varit ganska miljövidrigt.«

Delar av arbetet skedde i samarbete med representanter för det samiska samhället, som Manker förmodligen lärt känna genom sin forskning och sina fältarbeten. *Svenska Morgonbladet* gjorde

ett stort nummer av att Mattias Kuoljok, en av de medverkande samerna, hade rest till Stockholm med ackja, flyg och tåg för att komma och tala vid vernissagen, där han »framhöll lapparnas glädje över att deras kultur och sedvänjor fått en så förnämlig permanent expo som i museets undervåning« (30 maj 1947).

Konflikt och kritik

Först efter trettio år, i slutet av 1970-talet, monterades Mankers utställning ned och ersattes efter några år av *Samerna*, i samma lokal. Det blev en oerhört detaljerad och heltäckande, kulturhistoriskt redovisande utställning som behandlade bland annat boende, renskötsel, jakt, fiske, skinnberedning, hantverk, dräktskick, skolväsende, organisationer, religion, musik, konst, seder och bruk. Samtidigt knackade samtiden på dörren och fick sin beskärda del i form av en skoter och en renvaktarstuga. I ett senare skede av arbetet inledde utställningsgruppen ett samråd med Samernas Riksförbund, SSR, och Sameföreningen i Stockholm. Samarbetet gick inte särskilt bra, bevarade handlingar visar att några frågor blev särskilt problematiska: framställningen av samisk samtid kontra historia, vissa faktauppgifter samt utställningens anslag och blickfång.

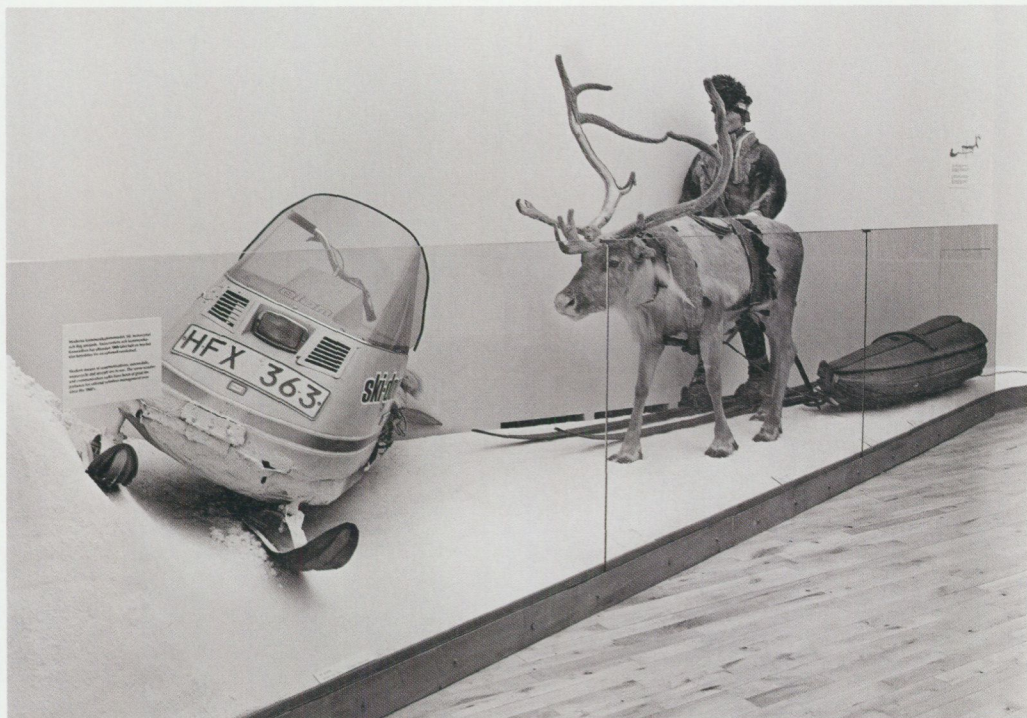
Utställningen skulle ha öppnats hösten 1980 men vernissagen sköts upp ett halvår, bland annat beroende på de samiska representanternas motstånd mot den tänkta ingångsscenen, ett möte mellan en same och en björn. Skälet angavs vara att den skulle kunna stärka felaktiga föreställningar om att samerna vill utrota vilda djur. Scenen kom därför att ersättas av en las-sokastande man i kolt. Vid vernissagen höll SSR:s ordförande Nikolaus Stenberg ett kritiskt anförande, där han bland annat sa:

Entrén till 1981
års utställning,
före och efter
öppnandet. Foto
Anders Friberg,
© Nordiska
museet.

Den utställning vi ser idag har många värdefulla inslag. Enligt vår uppfattning ger den dock inte en fullständig och rättvisande bild av samernas situation idag, t ex effekterna av exploateringarna i sameområdet. Jag tror och hoppas att museet är berett att komplettera utställningen på denna punkt. På så sätt blir den samiska utställningen en levande del i museet.

Hela 1980-talet pågick emellertid en diskussion mellan ssr och Nordiska museet om utställningen, den blev som ett sår som bägge höll öppet genom att med månaders mellanrum återvända till samma frågor, år efter år. Det här var en period när samerna började organisera sig i nya former och tala mer med egen röst, samtidigt som Nordiska museet fortfarande var en ledande kanal ut i samhället för kunskap om det samiska –

Den traditionella renskötarens möte med en snöskoter, enligt 1981 års utställning.
Foto Anders Friberg, © Nordiska museet.

inte alls som idag, där museet trots sin speciella ställning och historia ändå är en röst bland många fler, inte minst samernas egen. Det var också en period när forskarna började ställas inför krav på att deras projekt skulle genomföras med direkt samisk medverkan. Det var inte längre självklart för dem att ge sig ut i fält och hämta hem kunskap och material på det klassiskt etnografiska sättet.

Postkoloniala perspektiv

2004 monterades *Samerna* ned och året efter påbörjades arbetet med en ny samisk basutställning. Den öppnade senhöst 2007 under namnet *Sápmi*. Sverige hade då anslutit sig till 2000-talets nya europeiska minoritetspolitik, och för att öppna utställningen för mer generella minoritets-, urfolks- och identitetsfrågor baserades den på fem teman av större räckvidd, relevanta inte bara för samer utan även för andra etniska grupper, i Sverige och internationellt. Avsikten var att frågorna skulle vara utgångspunkter för besökarnas egna reflektioner och i den pedagogiska verksamheten.

Nordiska museets utställning *Sápmi*. Foto Mats Landin, © Nordiska museet.

I utställningsuppdraget ingick att visa museets samiska samling. Men 40 % av föremålen är förvärvade före 1910 och resten till stor del under 1930–50-talen. Förutom den tidsmässiga diskrepansen mellan samlingen och utställningens teman gjorde sig en envis problematik påmind. Utgör samlingen en positiv kontinuitet i form av igenkännbara symboler som bekräftar den samiska historien? Eller blir föremålen bromsklossar som ständigt återför samerna till att vara ett historiskt fenomen? Det var inte självklart hur museets föremålssamlingar skulle kunna förenas med frågor om dagens etniska och identitetspolitiska strävanden. Lösningen blev att väva in Nordiska museet i berättelsen, eftersom museet haft stor betydelse i skapandet av bilden av samerna ända sedan 1800-talets slut. Ett sätt att vara same i Sverige är och har varit att vara representerad i Nordiska museet.

Utställningens fem teman inbegriper såväl historiska som samtida förhållanden. Det första, *Ursprung*, handlar om historia, släktskap, identitet och etnicitet. Hur har samerna blivit beskrivna av främlingar? Hur identifierar en same sig själv? Det andra temat blev *Rätt och orätt*, här med inriktning på markrättigheter, juridiska processer, politiska rörelser och självbestämmande. Det tredje temat fokuserar museets föremålssamlingar, under rubriken *Hemfört, bortfört, återfört* – här ställs frågor om insamling, repatriering och urfolkens egna kunskaper om sitt materiella kulturarv. Det fjärde temat är *Vems blick, vems röst, vems berättelse* och handlar om materialet i museets arkiv, inte minst den stora samlingen av fotografier. Det femte och sista temat utgörs av *Det tredje rummet*, ett postkolonialt begrepp som handlar om hur rörliga och instabila identiteter skapas i kulturmöten och kommer till uttryck genom en blandning av

olika materiella och immateriella former. Under arbetets gång blev dessa teman omflyttade och omdöpta, men i huvudsak har de förblivit desamma. Slutligen, eftersom utställningen har två ingångar, finns det två sätt att se den: antingen från det nord-europeiska perspektivet *Samer – ett folk i fyra länder* eller från det globala *Samer – ett av världens urfolk*.

Alla utställningar är barn av sin tid, vad gäller innehåll, frågeställningar, form, pedagogik, samarbetsformer och mottagande. Alla har betytt något i sin samtid och både speglat och skapat sociala relationer och politiska förhållanden. Medan de tidigare utställningarna har syftat till att visa »samerna« och »det samiska«, är tanken nu att i stället rikta blicken mot gränsområden, blandformer och spår av människors möten. Hur har samerna format det svenska och svenskarna det samiska? Avsikten är inte att presentera en kronologisk berättelse om en folkgrupp utan att ge olika perspektiv på vad det kan betyda att vara same i Sverige, förr och nu.

En samisk referensgrupp med representanter från sju organisationer och institutioner har kontinuerligt deltagit i arbetsprocessen. Enskilda samer har också medverkat i olika delproduktioner. För att fullfölja serien med de samiska invigningstalen är det nu dags att avsluta med Lars-Anders Baer, styrelseordförande i svenska Sametinget. I sitt anförande den 8 november 2007 sade han sig vilja se den nya utställningen som ett led i en avkolonisationsprocess och hyste en förhoppning om att den ska kunna bidra till en fruktbar dialog, tillit och försoning mellan det samiska och det svenska.

Hur det går med den saken får dock framtiden utvärdera.

I november 2007 vajade för första gången den samiska flaggan utanför Nordiska museet. Då öppnades den senaste av museets samiska basutställningar. Foto Eva Silvé.